

УДК340.1:342.7:323.1(100)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.20>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І КОРИННИХ НАРОДІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ВІЛЛА КИМЛІЦКИ

Щербатюк І.О.,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського
ORCID: 0009-0008-5943-6104

Щербатюк І.О. Теоретико-правові аспекти прав національних меншин і корінних народів крізь призму концепції мультикультуралізму Вілла Кимліцки.

У науковій статті досліджено теоретико-правові аспекти прав національних меншин і корінних народів крізь призму політико-правової думки, з особливим акцентом на концепції мультикультуралізму, розробленій В. Кимліцкою. Встановлено, що права національних спільнот посідають особливе місце у системі прав людини, оскільки поєднують індивідуальні та колективні виміри правового статусу та відображають історично сформовану потребу суспільств у збереженні культурної ідентичності. З'ясовано, що розвиток політико-правових ідей щодо прав меншин бере початок у філософських працях Й.Г. Гердера, Дж.С. Мілля, О. Бауера та інших мислителів, які наголошували на значенні культурної різноманітності й необхідності формування механізмів її захисту у межах держави. Узагальнено, що вказані концепції стали теоретичним підґрунтям для подальших доктринальних підходів ХХ століття, зокрема для вироблення положень міжнародного права щодо прав меншин та поступового визнання колективних прав як складової системи основних прав людини.

Обґрунтовано, політико-правова думка В. Кимліцки має визначальне значення для сучасного розуміння прав національних меншин і корінних народів, оскільки вона інтегрувала категорії культурної автономії, рівності та демократичного плюралізму в рамки ліберальної теорії права. Підкреслено, В. Кимліцка не обмежився констатацією необхідності поваги до культурних прав, а запропонував модель інституційного їх забезпечення, яка поєднує визнання прав спільнот із збереженням загальних демократичних стандартів. Доведено, що його концепція мультикультуралізму стала якісним зрушенням у теоретико-правовому осмисленні правового статусу меншин, адже заклала ідею їхньої невід'ємності від системи прав людини, що раніше домінантно тлумачилася через індивідуалістичний вимір.

У статті простежено еволюцію політико-правових уявлень про права меншин та корінних народів у контексті розвитку загальної теорії права, виявлено основні закономірності їх становлення та з'ясовано, що сучасний етап характеризується поєднанням глобалізаційних тенденцій з вимогою збереження культурної самобутності. Резюмовано, ідеї В. Кимліцки та його попередників створюють цілісну теоретико-правову платформу для подальших наукових розвідок у сфері реалізації прав національних меншин та корінних народів, яка має не лише історико-доктринальне, а й практичне значення для правотворчості й правозастосування у демократичних державах.

Ключові слова: права національних меншин, права корінних народів, колективні права, мультикультуралізм, політико-правова думка, Вілл Кимліцка, культурна автономія, інклюзивність, рівність, ідентичність.

Shcherbatyuk I.O. Theoretical and legal aspects of the rights of national minorities and indigenous peoples through the prism of Will Kymlicka's concept of multiculturalism.

The scientific article examines the theoretical and legal aspects of the rights of national minorities and indigenous peoples through the prism of political and legal thought, with a special emphasis on the concept of multiculturalism developed by V. Kymlicka. It is established that the rights of national

communities occupy a special place in the system of human rights, as they combine individual and collective dimensions of legal status and reflect the historically formed need of societies to preserve cultural identity. It is found that the development of political and legal ideas regarding minority rights originates in the philosophical works of J.G. Herder, J.S. Mill, O. Bauer and other thinkers, who emphasized the importance of cultural diversity and the need to form mechanisms for its protection within the state. It is summarized that these concepts became the theoretical basis for further doctrinal approaches of the 20th century, for the development of provisions of international law regarding minority rights and the gradual recognition of collective rights as a component of the system of fundamental human rights.

It is substantiated that the political and legal thought of V. Kymlicka is of decisive importance for the modern understanding of the rights of national minorities and indigenous peoples, since it integrated the categories of cultural autonomy, equality and democratic pluralism into the framework of the liberal theory of law. It emphasized that V. Kymlicka did not limit himself to stating the need for respect for cultural rights, but proposed a model of their institutional provision, which combines the recognition of the rights of communities with the preservation of general democratic standards. It is proved that his concept of multiculturalism became a qualitative shift in the theoretical and legal understanding of the legal status of minorities, as it laid the idea of their inseparability from the system of human rights, which was previously dominantly interpreted through the individualistic dimension.

The article traces the evolution of political and legal ideas about the rights of minorities and indigenous peoples in the context of the development of the general theory of law, reveals the main patterns of their formation and finds out that the modern stage is characterized by a combination of globalization trends with the requirement to preserve cultural identity. In summary, the ideas of V. Kymlicka and his predecessors create a holistic theoretical and legal platform for further scientific research in the field of realizing the rights of national minorities and indigenous peoples, which has not only historical and doctrinal, but also practical significance for lawmaking and law enforcement in democratic states.

Key words: rights of national minorities, rights of indigenous peoples, collective rights, multiculturalism, political and legal thought, Will Kymlicka, cultural autonomy, inclusiveness, equality, identity.

Постановка проблеми. Питання прав національних меншин та корінних народів посідає важливе місце в сучасному правовому дискурсі, оскільки воно стосується збереження культурної самобутності, мови, традицій та забезпечення рівної участі у суспільному житті. Упродовж тривалого часу в політико-правовій думці переважав індивідуалістичний підхід до прав людини, що обмежувався визнанням лише прав окремої особи, тоді як колективні права спільнот залишалися на периферії теоретичних і правотворчих пошуків. Такий підхід створював прогалини у правовому забезпеченні рівності, сприяв асиміляційним процесам та суперечив демократичним цінностям, що особливо гостро виявляється в умовах сучасних глобальних трансформацій.

Зростання значення міжетнічних відносин у глобалізованому світі, а також воєнна агресія російської федерації проти України, яка супроводжується системним порушенням прав людини, сприяють актуалізації проблематики правового статусу національних меншин та корінних народів. У сучасних умовах гарантування цих прав виходить за межі суто теоретичної дискусії й набуває прикладного значення для формування стратегії національної безпеки, консолідації суспільства та європейської інтеграції України.

У цьому контексті політико-правова думка В. Кимліцки має визначальне значення, оскільки його концепція мультикультуралізму інтегрує категорії культурної автономії, рівності та демократичного плюралізму у загальну систему прав людини. Осмислення еволюції ідей від класичних концепцій правових статусів спільнот до сучасних доктринальних підходів філософа дозволяє не лише виявити закономірності становлення цієї категорії прав, але й оцінити їхнє значення для розвитку демократичних держав у кризових умовах.

Стан опрацювання. Останніми роками проблематика прав національних меншин і корінних народів перебуває у фокусі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед українських науковців слід відзначити праці: П. Рабіновича, О. Скакун, А. Осипова, К. Регеди, Н. Ковалко, О. Панкевич, С. Головатого, С. Глушкової, О. Дашковської, Н. Калери, А. Мельника та інших, у яких аналізуються теоретико-правові засади колективних прав і особливості їхнього конституційного закріплення. У зарубіжній науці значний внесок у розробку досліджуваної проблематики

зробили: Р. Вебер, К. Васак, К. Велман, В. Кимліцка, О. Бауер, Й.Г. Гердер, Дж.С. Мілль та інші мислителі, чії концепції сприяли формуванню сучасного бачення прав національних спільнот як невід'ємного складника системи прав людини.

Разом з тим, незважаючи на наявні дослідження, питання комплексного теоретико-правового осмислення прав національних меншин і корінних народів, а також їх практичної інтеграції у правові системи демократичних держав, зокрема України, потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає в аналізі теоретико-правових аспектів прав національних меншин і корінних народів через політико-правову думку В. Кимліцки.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі права національних меншин та корінних народів дедалі частіше сприймаються не тільки як питання культурної політики чи соціальної справедливості, але й як фундаментальний елемент демократичного розвитку. Колективні права, до складу яких, насамперед входять права на збереження мови, традицій, культурної ідентичності, а також право спільнот бути представленими у публічному житті, стають невід'ємною частиною міжнародних стандартів прав людини. Так, за даними дослідження Стенфордської філософської енциклопедії стосовно групових прав, культурні групи як носії колективних прав вимагають визнання їхніх прав не лише як окремих осіб, але як спільнот, що формують цінність різноманіття всередині держави [1].

В історії правової думки тривалий час домінував індивідуалістичний підхід, за якого права людини трактувалися переважно як права окремої особи, серед яких, до прикладу свобода слова, рівність перед законом, право на приватність тощо. Позиції, що підкреслюють права груп, таких як етнічні меншини або корінні народи, з'явилися трохи пізніше та досить часто розглядалися як винятки чи надбудова над основними правами індивідів. Підкреслюється, що в багатьох правових системах права національних меншин та колективні права отримали законодавче чи нормативне закріплення значно пізніше, ніж індивідуальні права, і часто це відбувалося під тиском міжнародного права або внаслідок еволюції політико-правових ідей [2].

Тривале домінування індивідуалістичної парадигми у західній правовій традиції зумовило зосередження уваги насамперед на захисті автономії особи та її базових гарантій, зокрема права власності, свободи слова, особистої недоторканності тощо. У межах натуралістичних концепцій та класичного лібералізму права спільнот фактично не розглядалися як самостійний об'єкт правового захисту й залишалися на периферії доктрини, сприймаючись радше як другорядні чи похідні явища. Лише у XX столітті, як справедливо відзначає Б.Г. Рамчаран, відбулося поступове визнання прав національних меншин у системі міжнародних стандартів, однак цей процес характеризувався істотним дисбалансом між темпами розвитку індивідуальних і колективних прав [3].

Відтак, історична домінанта індивідуалістичного підходу породила складну проблему сучасності, як поєднати захист прав окремої особи з визнанням і гарантуванням колективних прав, необхідних для збереження культурної ідентичності національних меншин та корінних народів. Довгий час класичне праворозуміння, побудоване на ідеях природної свободи, приватної власності та суспільного договору, не залишало місця для повноцінного визнання прав колективного характеру, вважаючи їх нетиповими або такими, що суперечать уявленню про індивідуальну свободу як основний предмет захисту права. У результаті права груп займали другорядне місце правової системи, часто позбавлені належної конституційної легітимності. Проте сучасні глобалізаційні процеси, міграційні виклики, міжетнічні конфлікти й особливо воєнні загрози зумовили потребу в новому підході, заснованому на інтеграції концепцій групової ідентичності, культурної автономії та інклюзивності, що дає підстави стверджувати, що сучасна теорія права дедалі активніше визнає, без урахування прав національних меншин та корінних народів неможливо досягти справжньої справедливості та рівності у багатонаціональних суспільствах, а самі права національних меншин мають бути розглянуті як центральний елемент правового дискурсу сьогодення.

Згадані зрушення знайшли свій відбиток і на міжнародному рівні. Важливо відмітити, що після Другої світової війни, а особливо після розпаду Радянського Союзу, права національних меншин та етнічних груп стали одним із центральних питань міжнародних відносин. Важливим етапом у цьому процесі було ухвалення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, який набрав чинності у 1976 році. Так, в межах 27 статті вперше було закріплено, що права осіб, які належать до етнічних, релігійних чи мовних меншин, можуть реалізовуватися не лише індивідуально, але й разом з іншими членами своєї групи. Саме ця формула відкрила

шлях до нормативного визнання колективних прав [4]. Згодом Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин відтворила зазначене положення, що надало правам меншин статусу колективних [5]. Аналогічний підхід закріплено й у Копенгагенському документі ОБСЄ 1990 року, де підкреслюється можливість здійснення прав у спільноті з іншими представниками групи [6].

У сучасній теоретико-правовій думці звертається увага на необхідність чіткого розмежування колективних прав і подібних до них правових конструкцій. Як підкреслює М.А. Йованович, колективні права не можуть бути зведені ні до індивідуальних прав окремих осіб, ні до правових повноважень держави, адже групи мають визнаватися самостійним, третім типом носія прав. Такий підхід ґрунтується на концепції «ціннісного колективізму», яка виходить за межі традиційної ліберальної парадигми та дозволяє розглядати групи як суб'єкти з власними правами, нерозривно пов'язаними зі збереженням культурної ідентичності та забезпеченням рівноправної участі у суспільному житті [7].

Цікаво, що ідейним підґрунтям для формування сучасних доктринальних підходів стали ще філософські концепції Й.Г. Гердера та Дж.С. Мілля. Так, Й.Г. Гердер підкреслював, що мова й культура є не просто інструментами комунікації, а фундаментальними чинниками формування ідентичності народу, які визначають його самобутність і право на збереження власних традицій [8]. У свою чергу Дж.С. Мілля, розвиваючи ліберальну традицію, акцентував на тому, що свобода висловлювання та політична участь меншин є необхідними умовами повноцінного функціонування демократичного суспільства, адже лише за таких умов можлива інклюзивність і справжня рівність у багатонаціональній державі [9].

Подальший розвиток ідей щодо колективних прав пов'язаний із формуванням концепції культурної автономії, яку ґрунтовно розробив Отто Бауер. Науковець наголошував, що гармонійне співіснування у багатонаціональній державі можливе лише за умови визнання права кожної етнічної чи національної спільноти на збереження та розвиток власної мови, культури і традицій, незалежно від адміністративно-територіальних кордонів. Водночас центральна ідея О. Бауера полягала в тому, що нація визначається насамперед культурною єдністю, а тому держава зобов'язана забезпечити умови рівноправного культурного розвитку для всіх груп, позаяк концепція культурної автономії передбачала, що особа реалізує свої права не лише як індивід, але й як член певної культурної спільноти, а відтак носієм прав у такій парадигмі визнається і колектив [10].

Як слушно наголошує Ернест Геллнер, наведене вище ідея започаткувала новий підхід до розуміння багатонаціональної держави, в якому культурна різноманітність розглядалася не як загроза політичній єдності, а як чинник її зміцнення та демократичного розвитку. У цьому сенсі вона підготувала підґрунтя для поступового переходу від класичного індивідуалістичного розуміння прав, зосередженого лише на захисті свободи окремої особи, до визнання колективних прав як необхідного елементу конституційної демократії. Як слушно наголошував науковець, нації та націоналізм є не вічними сутностями, а продуктами модерного індустріального суспільства, у якому держава через школу та інші інститути творить «високу культуру», необхідну для комунікації, мобільності та соціальної інтеграції. Хоча Е. Геллнер скептично оцінював можливість довготривалого співіснування численних культурних автономій у межах однієї держави й підкреслював тенденцію модерності до культурної гомогенізації, його аналіз водночас підтверджував, що культурні відмінності мають реальне політичне значення і що лише за умови їх визнання та включення до загального політичного порядку можна забезпечити стабільність та інклюзивність суспільного розвитку [11].

Важливим етапом у розвитку політико-правової думки про колективні права став внесок Вілла Кимліцки, одного з найвідоміших теоретиків сучасного мультикультуралізму. Його концепція ґрунтується на ідеї, що культурна приналежність становить необхідний контекст для реалізації індивідуальної автономії, так поза межами власної культури людина не має справжньої свободи вибору, адже саме культура надає смислові рамки для формування цінностей і життєвих орієнтирів. У цьому сенсі В. Кимліцка поєднав ліберальну традицію з визнанням культурних прав, довівши, що індивідуальна свобода й рівність не суперечать, а навпаки потребують гарантування прав меншин [12].

Особливе місце у його доктрині посідає концепція «колективно-диференційованих прав» (group-differentiated rights), за допомогою якої обґрунтовується, що формальної рівності для захисту меншин

недостатньо, оскільки домінантна культура завжди має структурні переваги. Звідси випливає потреба у створенні додаткових гарантій, які б забезпечували збереження культурної самобутності меншин та водночас не обмежували автономію їх членів. Так, В. Кимліцка розрізняє «зовнішні захисти» (external protections), покликані убезпечити спільноти від тиску з боку більшості, та «внутрішні обмеження» (internal restrictions), спрямовані на самих членів групи, до яких він ставиться критично, вважаючи неприпустимим їх застосування, якщо це підриває основоположні права особи [13].

Суттєвим здобутком В. Кимліцки стало також виокремлення двох типів меншин – національних та іммігрантських. Він наголошує, що національні меншини, зокрема корінні народи, мають історичне право на ширший обсяг колективних гарантій, включно з самоврядуванням, захистом мови та освіти. Натомість, іммігрантські групи потребують передусім політик інтеграції та підтримки культурних практик, без створення окремих автономних інституцій. Зауважимо, така диференціація дозволяє уникнути універсалізації правових механізмів і врахувати історичний та соціальний контекст формування спільнот, забезпечуючи при цьому автономний вибір окремих членів груп [14].

Зрештою, головна ідея В. Кимліцки полягає у тому, що ліберальна держава не може залишати-ся культурно нейтральною, оскільки її мова, інститути та практики завжди відображають інтереси домінантної культури. Відтак, для забезпечення справжньої рівності необхідно визнати культурні права меншин як невід’ємний елемент прав людини. У цьому він показав, що мультикультуралізм не суперечить, а радше розширює ліберальну парадигму, утверджуючи інклюзивність та справедливість у багатонаціональних суспільствах [15].

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, варто відзначити, що концепція мультикультуралізму Вілла Кимліцки стала одним із ключових зрушень у сучасній теоретико-правовій думці, адже вона дозволила розширити традиційні межі праворозуміння. Якщо класичний ліберальний підхід виходив передусім із автономії індивіда та захисту його базових прав, то філософ продемонстрував, що справжня рівність можлива лише тоді, коли поряд з індивідуальними визнаються і колективні права культурних спільнот. Його теорія змістила акцент із виключно індивідуалістичного бачення на більш комплексне осмислення прав людини, інтегрувавши до правового дискурсу культурну приналежність, групову ідентичність та механізми їхнього правового захисту. Наведене дозволяє говорити про поступове формування нової парадигми у сфері прав людини, де культурні права розглядаються не як виняток чи пільга, а як невід’ємна складова сучасного конституціоналізму.

Водночас аналіз розвитку політико-правової думки від Й.Г. Гердера, який наголошував на цінності мови та культури як підвалин народної ідентичності, ідеї Отто Бауера про культурну автономію, що заклали основу для сприйняття багатонаціональної держави як демократичного проекту, до концепції мультикультуралізму В. Кимліцки показує наявність чіткої інтелектуальної наступності, що ілюструє нам той факт, що колективні права пройшли складний шлях, від філософських передумов і доктринальних побудов до міжнародно-правового закріплення після Другої світової війни та подальшої інтеграції у сучасні конституційні системи. Вищезазначене, таким чином вкотре доводить, що їхнє теоретико-правове осмислення має не лише історико-доктринальний вимір, а й прикладне значення.

Для України, яка перебуває у ситуації війни та водночас у процесі європейської інтеграції, врахування цих доктринальних напрацювань набуває особливої ваги. Ідеться не лише про виконання міжнародних зобов’язань, а й про вироблення власної моделі інклюзивного конституціоналізму, здатного гарантувати культурні права національних меншин і корінних народів. У цьому сенсі спадщина політико-правової думки є не тільки історичною цінністю, а й методологічним дороговказом для модернізації національної правової системи.

Отже, результати аналізу дають підстави для формулювання двох важливих положень у сучасній науці теорії та історії держави і права. По-перше, розвиток правової думки демонструє, що інтеграція колективних прав у систему прав людини є об’єктивним наслідком еволюції самої ідеї свободи й рівності. По-друге, саме у визнанні культурної ідентичності як юридично значущої категорії полягає потенціал забезпечення справедливості у багатонаціональних суспільствах, що відкриває перспективи для подальших досліджень у напрямі осмислення взаємодії індивідуальних та колективних прав в межах сучасного конституціоналізму та формування нових концептуальних підходів, що здатні забезпечити баланс між збереженням культурного розмаїття й гарантуванням єдності правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Group Rights. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rights-group>.
2. Eralp Ya. Individual rights versus collective rights. *Global Political Trends Center*. 2010. P. 1–6.
3. Ramcharan B.G. Individual, Collective and Group Rights: History, Theory, Practice and Contemporary Evolution. *International Journal on Group Rights*. Vol. 1 (1). 1993. Pp. 27–43.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1996 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 01.02.1995 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 75. Ст. 378.
6. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29.06.1990 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90356>.
7. Jovanović M.A. Collective Rights. A Legal Theory. Cambridge University Press. 2012. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843945>.
8. Johann Gottfried von Herder. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/herder>.
9. John Stuart Mill. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/mill>.
10. Bauer O. Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1907/nationalitaet/index.html>.
11. Gellner E. Nations and Nationalism. Introduction by John Breuilly. Second Edition. 2009. 208 p.
12. Multiculturalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism>.
13. Okafor O.C. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights Will Kymlicka. *Canadian Journal of Law and Society*. Vol. 11. No. 2. 1996. P. 267–270.
14. Choudhry S. National Minorities and Ethnic Immigrants: Liberalism's Political Sociology. *Journal of Political Philosophy*. Vol. 10. 2002. P. 54–78.
15. Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship. URL: https://law.yale.edu/sites/default/files/documents/pdf/Intellectual_Life/1_a._Kymlicka.pdf.